

Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kavramsallaştırması Ekseninde Toplumsal Kontrolün Dönüşümüne Giriş Denemesi

Ruhi Can ALKIN*

ÖZET

Toplumsal yaşantının temel dinamiklerinden birisi olan 'toplumsal kontrol' süreçleri, küreselleşme ile birlikte git gide etkisini yitiren bir pozisyona sürüklenmektedir. Toplumsal değişimi dengeleyen kontrol mekanizmaları, hızlı ve yoğun teknolojik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı küresel dünyada aşınmaktadır. Mevcut çalışmanın temel tartışma konusunu teşkil eden risk toplumu da, küresel dünyada ortaya çıkan sosyal ve ekonomik risklerin geniş bir toplumsal tabanda hissedilmesini ve toplumsal kontrolün riskler aracılığıyla aşınmasını konu eden bir kavramdır.

Çalışmada, risk toplumu kavramı ile toplumsal kontrol mekanizmalarının etkinliği arasındaki negatif korelasyonun bazı teorik ve pratik görünüşlerine ışık tutmayı amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, giriş denemesi niteliğinde olması planlanan bu çalışmanın ilk bölümünde sosyal kontrol süreci açıklanmıştır. Takip eden bölümde Beck'in Risk Toplumu başlıklı eserine yapılan atıflar ışığında kavrama dair detaylı bir analize gidilmiş ve toplumsal kontrolün dönüşümüne dair teorik alt yapı oluşturulmuştur. Son bölümdeyse, toplumsal kontrol mekanizmalarının 21. Yüzyılın risk toplumunda meydana gelen hangi değişimler ve gelişmeler aracılığıyla aşındığı, bazı süreçler ve pratik örnekler özelinde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Kontrol, Risk Toplumu, Küreselleşme

Introduction to the Transformation of Social Control within the Scope of Ulrich Beck's Conceptualization of Risk Society

Abstract

The processes of 'social control', which are one of the basic dynamics of social life, have been drifting towards a position that loses its effectiveness by globalization. Control mechanisms that balance the social change have been eroded in global World where fast and intensive technological and economic changes have been experience. Risk society, which constitutes the main discussion point of the current study, is a concept that deals with the perceiving of the social and economic risks occur in global World in a wider society and eroding of social control through risks.

In study, it was proposed to shedding light on the theoretical and practical phenomena regarding negative correlation among the concept of risk society and the effectiveness of social control mechanisms. In the direction of this

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Sosyoloji Bölümü, rcalkin@konya.edu.tr

target, in the first section of this study, which is supposed to be an introductory work, social control mechanisms have been explained. In the following section, detailed analyses have been made on the concept by frequent references to Beck's work, Risk Society, so theoretical substructure regarding the transformation of social control has been prepared. In the last section, it has been investigated how the social control mechanism were overcome through the changes and developments that took place in the risk society of the 21st century by considering some specific processes and practical examples.

Keywords: Social Control, Risk Society, Globalization.

GİRİŞ

Ulrich Beck, risk toplumu (risk society) kavramsallaştırması ve 1992 yılında kaleme aldığı aynı isimli telif kitabıyla, modern sonrası dönemin risklere bezenmiş bir sosyal yapıyı doğurduğunu iddia eder. Temelde güven probleminden kaynaklanan bu durum, aslında modernitenin hazırlığını yaptığı bireycilik ve kapitalizmin sessiz mottosu olan 'bencillik' süreçlerinin son şeklini verdiği bir toplum modeli sunar. Bireylerin gerek eğitim hayatı, gerek iş hayatı, gerekse kişisel ya da ailevi güvenliği her daim risk altındadır. Maddi, politik ve psikolojik şartlar bireylerin her an bir şeylerini kaybetme korkusuyla yaşamasına sebep olmaktadır.

Böylesine bir sosyo-ekonomik yapı, haliyle bireyler arasındaki güven ilişkilerini zedeleyebilmektedir. Önceleri, sosyal katılıma (social inclusion) dair çok az kriteri yerine getirmek yeterli görünürken, modern sonrası dönemde bireyin toplumsal var oluşu birçok farklı değişkenin aynı anda tatminine endekslenmiştir. Bu sebeple, olağanüstü çaba ve masraflarla kendi hayat çizgisini belirlemeye çalışan bireyler, çıkarlarına ters gelecek herhangi bir durumu reddetmek ve çıkarına uygun olana yönelmek için, verili toplumsal kontrol mekanizmalarını referans almakta tereddütler yaşamakta ve çoğu durumda da bu mekanizmalar işlerliğini yitirmektedir. Bu durum, ahlaki değerlerden tutun yüzlerce yıllık gelenek-göreneklere kadar her bir manevi ve tarihsel mirasın reddi anlamına gelmektedir. Bu açıdan risk toplumu, sadece modern sınıflı toplumun değerlerinin değil, geleneksel döneme ait değerlerin de aşındığı ve insanların birbirinin –Hobbes'cu bir ifadeyle- "kurdu" (Hobbes, 2015) olmasının meşruiyet kazandığı bir dünya sunmaktadır.

Yukarıdaki varsayımlar ışığında, giriş denemesi niteliğinde olması planlanan bu çalışmada, ilk etapta toplumsal kontrol olgusuna dair kısa bir analize gidilecektir. Ardından, toplumsal kontrole dair veriler hatırdta tutulmak suretiyle risk toplumu kavramsallaştırması ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Bu

açıklama, Ulrich Beck'in klasik eserine yapılan atıflarla çerçeveslendirilecektir. Son bölümdeyse, çalışmanın temel bir iddiası olarak, risk toplumu ve sosyal kontrol arasındaki negatif korelasyonun teorik görünümüne ışık tutulacaktır. Bunu yaparken de iş ve meslek yaşamında, siber alanda ve hukuk/bürokrasi sürecinde meydana gelen değişimler birer değişken olarak ele alınacaktır.

1.SOSYAL KONTROL VE SOSYAL DEĞİŞME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Toplumsal kontrol, hemen her toplumun bireyleri üzerinde kurguladığı otoritenin, toplumun var olan değer ve normları lehine uygulanmasını ifade etmektedir (Aydın, 2015). Bireyler, toplumsal yaşantıya dahil olmadan hatta kendi yaşantılarına dair farkındalık geliştirmeden dahi bir toplumsal kontrol sürecine dahil olmaktadır. Bu kontrol, kimi noktalarda sembollerle, kimi noktalarda yazılı ve sözlü kültür unsurları aracılığıyla, kimi noktalardaysa daha kapsamlı birer unsur olan “din”ler aracılığıyla sağlanmaktadır (Aydın, 2015). Bu durum, toplumların bünyelerinde varoluşsal olarak taşıdığı bir refleks olarak da okunabilir. Her toplum, aykırı olarak addedilebilecek hemen her türlü eylem ve söyleme karşı, kelimenin tam da kökünden anlaşılabilceği üzere ‘muhafazakar’ bir tutum geliştirerek; üyelerini, verili koşullar doğrultusunda yaşamaya sevk etme çabasındadır. Sonuç olarak farklılık ve değişim, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıda çok da kolay bir şekilde gözlenebilecek birer süreç olarak algılanmamaktadır. Öte yandan, yukarıda özetlenen durumun birçok açıdan anti-tezi de mevcuttur. Kontrolün ve kontrol mekanizmalarının içinden sıyrılabilen değişimler de toplumsal yaşantının varoluşsal özelliklerinden birisidir. Bu durum, toplumsal yaşantının bilimsel alandaki uğraşı alanı olan ‘sosyoloji’nin yardımıyla netliğe kavuşturulabilir.

Bilindiği üzere sosyoloji her ne kadar toplumsal yaşamın yasalarını belirlemeye yönelik pozitivizm eksenli bir bilim olarak ortaya çıkmış olsa da, her toplumu ilgilendiren ve her seferinde aynı sonucu veren ‘sosyolojik yasalardan’ (kuruluşunun üzerinden 100’ü aşkın yıl geçmesine rağmen) bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat toplumsal yaşantıya dair belki de yüzlerce yıldır yürütülen ve bir yandan da kaydedilen gözlem ve veriler, Antik Yunan filozoflarından Heraklitos’un “değişmeyen tek şey değişimin kendisidir” (Aktaran: Cevizci, 2001: 43) öğretisinden hareketle, her toplumun hızlı ya da yavaş bir değişim sürecini tecrübe ettiğini

göstermektedir. Küçük ya da büyük, güçlü ya da zayıf, kadim ya da yeni, siyahi yahut beyaz, zengin ya da fakir, dindar ya da seküler, geleneksel ya da modern, aklımıza ne kadar farklı toplum tipi gelirse gelsin, toplumsal değişim tüm bu farklı toplumların yazgısal bir ortak kümesidir. 'Her toplum değişir' önermesi, bu bağlamda sosyolojinin en makro düzeydeki (felsefi temelli) yasası olarak okunabilir. Bu açıdan, toplumsal değişim olgusu da toplumsalın bilimi ile uğraşan her bir düşünürün ya da araştırmacının gündemini sürekli olarak meşgul etme potansiyeli olan bir alandır. Tabii bu değişimin çeşitli yönleri ve kendine has yolları vardır. Toplumsal değişim olgusu, genel olarak o toplumun kültürüne, ekonomisine, dini ve manevi değerlerine, tarihsel gelişimine, o toplumun atlattığı badirelere, o topluma sunulan kolaylıklara ya da yaratılan zorluklara, öte yandan o toplumdaki bireylerin beklentilerine, çabalarına yahut tembelliklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, yüzyıllardır Ortadoğu coğrafyasında yer edinebilmiş bir toplumun savaşlar ve toplumsal düzensizlikler sonucu yaşadığı sosyal değişim süreçleriyle, dünyanın diğer bölgelerine nazaran daha stabil ve sükun bir hayat yaşayan Baltık ülkelerinde tecrübe edilen toplumsal değişim süreçleri arasında büyük farklılıklar vardır. Yapısal unsurların şekillendirdiği sosyal hayata ek olarak, farklı manevi değerler ve dini inançlara sahip Ortadoğu ve Baltık insanların da bu sosyal değişim süreçlerinden etkilenme şekilleri açık farklılıklar sergileyebilmektedir. Fakat tüm bu farklılıklara rağmen, toplumsal değişim, bir yelkenlinin nehirde seyretmesi gibidir. Hızı, rüzgârın etkisine ve gücüne bağlıdır. Bu açıdan, toplumsal değişimi önceleyen ya da hızlandıran süreçlerden bahsetmek mümkündür. Örneğin savaşlar, ekonomik krizler, kitlesel ölümlere sebep olan salgın hastalıklar, doğal afetler, vb. süreçler genelde toplumsal bütünleşmeyi beraberinde getirir de, diğer taraftan geniş çaplı toplumsal değişimi de hazırlamaktadır. Yer kürenin, 20. Yüzyılın ilk yarısında atlattığı iki büyük dünya savaşından sonra aynı şekilde kaldığını iddia etmek mümkün müdür? Bilakis, bu iki cihan savaşı sonrası toplumlar, önceden asla tecrübe edilememiş yepyeni süreçlere ve sonuçlara şahit olmuştur. Öte yandan, toplumların bunalım zamanlarında ortaya çıkan karizmatik otoriteler (Weber, 2013) de toplumsal değişimi en hızlı şekilde sağlayan aktörlerdir. Önceleri bir takım hukuki ve bürokratik kanalların engelleyiciliğiyle değişime ayak dirensen de, karizmatik otorite ile normlar ve değerler yeniden yorumlanabilir ve bunalım halinden ötürü birbirine kenetlenmiş toplum, bu değişime ayak diremeden, bu geçici otoritenin yolunu takip edebilir. Görüleceği üzere toplumsal değişim olgusu, belli başlı dinamiklere ve itici

etmenlere vurgu yapmaktadır. Toplumsal değişimin sosyolojik olarak “normal” addedilmesi de, bu iç dinamiklerin sonucu ortaya çıkmış olmasına bağlıdır. Bu durum ve tüm bu örnekler, toplumsal değişimin doğrusal ve pozitif yönüne vurgu yapmaktadır.

Öte yandan, toplumsal yaşantının diyalektik bir yorumla ele alınması sonucu toplumsal değişimin bir de negatif yönü ve toplumsal değişime karşı direnç unsuru ortaya çıkacaktır. Tekrar hatırlamak gerekirse, toplumsal yaşantının gerek idealist gerekse materyalist yorumu, tez, antitez ve sentez ayaklarının daimi olarak dönüştüğü ve her şeyin zıttı ile kaim olduğu bir süreci barındırmaktadır (Eroğlu, 1967). Bu zıtlıklar ve çatışma durumu, toplumsal hayatın katı bir işlevselci boyutta ele alınamayacağını bir nevi ispatıdır. Bu noktada tekrar çalışmanın konusuna dönecek olursa, eğer her toplumda belli bir düzeyde ve nitelikte meydana gelen “değişim” sürecinden bahsedilecekse, o halde ikinci bir veri olarak “her toplumda değişime ayak direyen bir yapı mevcuttur” da denilebilir. Bu yapının dönüşümünde tez boyutuna toplumsal değişimin niteliği ve görünümleri, anti-tez boyutuna da değişimin karşısında farklı kaynaklardan beslenen toplumsal direnç yerleştirilebilir. Aynı yapı kimi zaman mevcut düzenin yerine ikame edilmeye çalışılan kural ve yasaları reddeden, kimi zamansa o toplumun iç dinamikleriyle örtüşmeyen her türlü eylem, söylem ve hareketi kontrol altına almaya çalışan bir yapıdır. Literatürdeki kullanımıyla ‘sosyal kontrol mekanizmaları’ olarak adlandırılacak bu yapılar, bireyi toplumsal durum ve değerler özelinde kontrol altında tutma, sapmayı önleme ve son tahlilde toplumsal değişime müsaade etmeme reflekslerini taşır (Innes, 2003). Toplumsal kontrol mekanizmalarının niceliği ve daha önemli olarak niteliği, bir toplumun genel etik değerleri ve o toplumun genel yaşam tarzı hakkında bilgi verebilir. Bu mekanizmalar, her daim canlılığını koruyan toplumlarda, sosyolojinin temel konularından birisidir. Her toplum için farklı nitelik ve nicelikte olacağı için, toplumsal kontrol mekanizmaları, karşılaştırmalı sosyolojik çalışmalar için biçilmiş birer kaftandır.

Sosyolojinin toplumsal kontrol mekanizmaları ile olan münasebeti, bu bilimin kuruluş yıllarına hatta toplum felsefesi çalışmalarına kadar dayandırılabilir. Yukarıda bahsedilen Leviathan metaforu, Thomas Hobbes tarafından toplumsal kontrolü sağlamaya yönelik ‘devlet’ aygıtını meşrulaştıran ve bunun bir ‘lüzum’ olarak gören anlayışı ortaya koyar. Hobbes’ca inanılan ‘insanın, insanın kurdu olması’ gerçeği, bu gerçeğe yönelik vahim sonuçları engellemek

için insanları kontrol altında tutacak bir kurumun –devletin- varlığıyla dengeye kavuşturulabilir. Mitolojik Leviathan canavarı, bu açıdan toplumsal kontrolü sağlayan modern devlet aygıtını temsil etmektedir (Hobbes, 2015). Yine toplum felsefesine dâhil edilebilecek argümanlardan birisi olan ‘toplumsal sözleşme’ olgusu ve bu olgu üzerine fikir üreten düşünürler, toplumsal kontrole daha farklı bir boyut sağlamaktadır. Bu konuda en bilindik düşünürlerden birisi olan Jean Jacques Rousseau, birey ve toplum arasındaki sözleşmenin özgürlük fikrine dayandığını iddia etmektedir. Delanty'nin (2000) aktardığı gibi, özgür bir şekilde dünyaya gelen bireyler, toplumsallaşma sürecinde git gide zincirlere mahkûm edilir. Bu kısıtlamaları azaltmak ve toplumda güven içerisinde yaşamak için insanlar kendi gücünü ötekilerle paylaşma yolunu seçer ve böylece toplumsal bir sözleşme sonucu ortaya çıkan bir otorite kanalıyla özgürlük garanti altına alınmış olur. Bu noktada, toplumsal değişimin ya da toplumsal çatışmanın sosyal bilimler felsefesi özelinde ‘olumsuz bir durum’ olarak algılanması ve bunların en aza indirgenmesi talebi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında sosyal kontrol, toplumu işlevselci (functionalist) bir perspektiften ele alma arzusundadır. İlerleyen bölümde Durkheim örneğinde de görüleceği gibi, toplumsal kontrol mekanizmaları ya da toplumsal kontrole dair fikirler toplumun her bir parçasının belli bir işlevi yerine getirdiğini ve uyum halinde çalıştığını ön görmektedir. Zaten bu mekanizmaların görevi de, tıpkı Rousseau'nun ‘özgürlüğün tehlike altında olması’ düşüncesinde olduğu gibi, ortaya çıkması muhtemel çatışmaları ve toplumsal düzeni bozacak süreçleri engellemek ya da minimuma indirmektedir. Hal böyle olunca, toplumsal değişim fikri ta en başında olumsuz bir durum olarak ele alınmakta, değişme karşı direnç baş göstermektedir.

Durkheimci bir perspektiften bakılacak olursa, sosyal kontrol mekanizmaları aslında toplumun ta kendisidir. Bir çocuğun kendisinin ve çevresinin farkına varmasını takiben toplum, o birey üzerinde bir otorite sağlamak üzere toplumun diğer bireylerinin yardımına başvurur. Diğerleri, çocuğu toplumsal yaşamdan türemiş norm ve değerlere göre şekillendirmeye çalışır (Durkheim, 1997). Çocuğa davranış kalıpları sunulurken sosyal kontrol mekanizması işlerlik kazandırılır. Yukarıda değinilen işlevselci görüşü destekleyen bu argümana göre çocuğun birey olarak kendi yaşamını tamamen kendi tercihleri doğrultusunda kurgulaması ve idame ettirmesi imkân dâhilinde değildir. Zira bir toplumda, gerek toplumsal işbölümü ile gerekse dayanışma düşüncesi ile ideal bir birey tasarımına gidilir ve

toplumun üyelerinden bu ideale uyması, çocuğunu yetiştirirken bu ideali göz önünde bulundurması talep edilir. Çocuğun ilerleyen yıllarda dâhil olacağı daha farklı siyasi, dini, vb. ortamlar da aynı şekilde belli bir insan tipolojisi yaratma amacındadır.

Durkheim, toplumsal kontrol mekanizmalarının sosyolojik teorideki görünümünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Adına toplum denen kolektif şuur (collective consciousness) (Durkheim, 1994), aslında bireylerin ortak ve ulvi amaçlar ekseninde bir araya gelip tek bir hedefe yönelmesi değil, bireylerin açıkça kontrol altına alınması ve toplumsal düzenin bu surette sürdürülmesi amacıyla ortaya konmuş bir kavramdır. Kolektif şuur, bir toplum ya da grup çatısı altında yaşayan bireylerin ortak çalışması sonucu kolektif olarak ürettiği bir aidiyet mekanizması değildir. Aksine, bireyler böylesine bir aidiyeti toplumda hazır bulur. Bireylerin isteminin dışında gerçekleşen bu süreç, ancak ona karşı geldiği takdirde etkisini hissettirip birey üzerinde baskı ve gerilim oluşturur. Peki, modern dünyada en dikkat çeken yahut hangi etnik gruptan, siyasi partiden ya da dinden olursa olsun, hemen her bireyin sosyal yaşantıda karşısına çıkan, birey ona karşı geldiğinde baskısını ve etkisini hissettiren süreçler nelerdir? Bu soruya verilecek ilk cevaplardan birisi 'bürokrasi' olabilir. Bilindiği üzere modern toplumların sosyo-ekonomik örgütlenme modeli 'rasyonel bürokrasi'dir. Bireyler gündelik hayatlarının neredeyse tamamında bürokratik süreçlere maruz kalmakta ya da bu süreçlerle muhatap olmaktadır. Belediye otobüsüne binmekten şahsi araçlara trafik sigortası yaptırmaya, yeni doğan çocuğunuzu nüfusa kaydettirmekten tutun vefat eden bir yakınınızın cenaze işlemlerine kadar ve çok daha gündelik birer örnek sunmak gerekirse, ısınma, barınma, su elektrik gibi ihtiyaçlarımız dâhil olmak üzere modern toplumda adım dahi atmamızın karşılığı bürokrasidir. Hayatlarımıza bu derece sirayet eden bürokrasiyi sadece resmi işlerimizin bir parçası olarak görmek doğru olmayacaktır. Aslında toplumla iletişime geçtiğimiz alan, bürokratik bir alandır. Toplumsal kontrolümüz, bir açıdan da bu bürokrasinin araçları ve kanalları marifetiyle sağlanmaktadır. Şimdi asıl soruya gelinecek olursa, toplumsal kontrolü sağladığı iddia edilen bürokrasiye karşı direnmek mümkün müdür? Bürokrasiyi tamamıyla reddeden ve bürokratik kanallardan kendisini soyutlayabilmiş modern bir birey var mıdır? Açıkçası bu soruların cevabı 'Hayır'dır. Bizler bürokrasiye karşı geldiğimiz ya da ona direndiğimiz, onu görmezden gelmeye çalıştığımız anda bürokrasinin yani modern bir toplumsal kontrol mekanizmasının

gücünü tam manasıyla anlarız. Bürokratik kanallarca uygulamaya konan otobüs biniş kartları olmadan bir yerden bir yere gidemeyince, kiraladığımız (ki kira süreci dahi başlı başına bürokratik bir süreçtir) evin elektrik tesisatını üzerimize alamayınca ya da çocuğumuzu nüfusa kaydettirmedığımızdan ötürü ayıplanınca ve çocuğumuzu okula kaydettiremeyince bürokrasinin ve toplumsal kontrol mekanizmalarının gücünün farkına varabiliriz. Bu, ilgili bürokratik kanalların ve en nihayetinde toplumun bizi toplumsal bütünlüğe uymamız yönünde uyarması ve bir sonraki evrede de cezalandırmasıdır. Görüleceği üzere “cezalandırma”, toplumsal kontrol mekanizmalarının, kontrolü sağlamaya yönelik bir refleks olarak kontrol dışına çıkma teşebbüsünde bulunan bireyler ya da gruplar üzerinde uygulandığı bir yöntemdir. Ceza ve cezalandırmanın da hukuki, sosyolojik ve psikolojik boyutları, sosyal kontrol süreci özelinde ayrıntılı olarak irdelenebilir.

Cezalandırma (punishment), tarihin çeşitli evrelerinde çok değişik yöntemlerle ortaya çıkmış bir yaptırım yahut ıslah biçimidir. Ölüm cezalarının uygulanması da, ıslahtan ziyade, bu suçu işleyenler özelinde tüm toplumun caydırıcı bir unsur aracılığıyla ıslah edilmesidir. Cezalandırma yöntemleri fiziksel kapatılma yahut zarar verme gibi bedene yönelik aktif bir müdahaleyi öngören yöntemleri içermekle birlikte, ontolojik yapısı gereği ceza, bireyin psikolojik durumuna da etki etmektedir. Bu etki, cezalandırmanın yeri, yöntemi ve sebeplerine ilişkin farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır.

Yüzlerce cezalandırma çeşidine karşılık, sosyal bilimler literatüründe cezalandırma ile ilgili iki ideal tip oluşmuştur. Bunlar, modern öncesi dönem (ya da geleneksel dönem) ceza uygulamaları ve modern dönem ceza uygulamalarıdır. Bu iki ceza tipi arasında bazı yapısal ve işlevsel farklılıklar gözlenebilir. Bilineceği üzere, tarım toplumlarında sosyal kontrolü sağlamaya dönük cezalar genellikle değerlerden, dinsel algılardan ve kutsal metinlerden beslenmekteydi (Roth, 2011). Henüz seküler bir toplum yaşamına geçilmemiş coğrafyalarda, toplumsal vicdanı yaralayacağı varsayılan eylem ya da söylemler, bizzat o toplumun vicdani unsurlarını oluşturan değerlerden ya da inançlardan türeyen yöntemlerle cezalandırılıyordu. Bu açıdan, geleneksel toplumların cezalandırma şekli toplumla birey arasındaki dönüşümsel (reflexive) ilişkilerden oluşmaktaydı. Henüz modern hukukun ortaya çıkmadığı bir zamanda izlenen böylesine bir yol, tamamen toplumsal dinamiklerin ışığında yürütülüyordu. Bir sonraki bölümde risk toplumu tartışılırken görüleceği üzere, cezanın ve yaptırımın farklı toplumlardan ithal

edilip bireyler üzerinde uygulanması gibi bir durum ortada yoktu. Aksine, cezanın ve suçun belirleyicisi toplumsal iç dinamiklerdi ve bu iki süreçteki tedbir alıcıların, mevcut iç dinamiklerden beslenerek hareket etmesi beklenirdi.

Modern dönemde ise yasal/ussal otoritenin devreye girmesiyle birlikte (Weber, 1994) cezalandırma yöntemi yasaların ve hukukun belirlediği şekilde uygulanmaya başlandı. Modern döneme geçiş bir açıdan da yazılı kültürün tahta çıkışını temsil ediyordu. Sosyal hayat en ince ayrıntısına kadar yasalar yani yazılarla belirleniyordu. Üstelik seküler reflekslerin toplumsal taban bulmaya başlamasıyla birlikte eski değer ya da inançların suçu tanımlama ve bu suça yönelik bir cezai yaptırım uygulamada pek de etkisi kalmamıştı. Bu noktada oral kültürden ziyade, sosyal kontrolü sağlamaya yardımcı bir unsur olarak, az evvel bahsi geçen 'bürokrasi' olgusu devreye girdi. İlerleyen yıllarda bir "demir kafes" (Mertz, 2013: 13) haline gelmesinden korkulan bürokrasi, mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda modern bireyi sarıp sarmalayan bir otorite/kontrol mekanizması olagelmıştır. Bürokrasinin toplumsal yaşantıyı böylesine sarıp sarmalaması dolayısıyla suçlarda ve cezalarda da nitel ve nicel bazı değişimler meydana geldi. Bugün yüzlerce sayfa bulan ceza yasaları ve bu yasalarda sürekli değişikliklere gidilmesi bunu onaylar niteliktedir. Konuyla alakalı olarak, risk toplumunu hazırlayan unsurlardan birisi olan suçun ve cezanın mahiyetinin ve uygulamasının sürekli değişmesi ve yaptırımların net olmaması, modern yasaların bürokratik aygıt tarafından sürekli yenilenmesi, bireyler üzerinde belirsizlik ve aidiyet hissetmeme gibi sonuçları doğurabilmektedir. Öte yandan, suçun faileri de bu belirsizliği suiistimal edip, işledikleri suçun hukuki boşluklarından faydalanabilmek için yasal mevzuatı bir araç olarak kullanabilmektedir. Bu durum daha genel bir perspektiften ele alınabilir. Bazı bariz suçlar dışında, modern hayatta neyin hani durumlara göre suç olacağı ya da olmayacağı, binlerce sayfalık tüzük, yönetmelik, yasa ve kurallara rağmen kimi noktalarda belirginliğini yitirmeye başlamıştır. Modern toplumlardaki cezaların temeline bakıldığında, cinayet, yaralama tecavüz gibi suçlar dışında gerek nitelikli dolandırıcılık, gerekse kamu malı üzerinde illegal tasarrufla bulunma yahut bürokratik süreçlerden herhangi birisine yönelik ilgisizlik ve bürokratik sorumlulukların yerine getirilmemesi gibi süreçler fark edilecektir. Bu da modern toplumun sosyal kontrol yapısını ve bu yapı içerisinde gelişen suç, ceza ve ıslah yöntemlerini açığa çıkarmaktadır. Artık dünya, risk olgusu örnek teşkil etmek

üzere, git gide bir belirsizliğe, anlam yitimine ve toplumsal iç dinamiklerin yerini rasyonel olarak nitelendirilen yaptırım ve uygulamaların aldığı bir yöne doğru ilerlemektedir (yahut gerilemektedir). Modern dünyanın toplumsal kontrol mekanizmaları da, bu geriye gidişin temel sebeplerinden ve sonuçlarından birisi olan risk olgusu üzerine şekillenmektedir. Bürokratik otorite ve rasyonel hukuk, etkilediği ve etkilendiği alan itibariyle sosyal kontrolü sağlamada zaafının ve boşlukların ortaya çıkabileceği bir alan olarak yeni riskler üretmektedir. Bu noktada, mevcut bölümün başlarında tartışılan 'toplumsal değişime ayak direme süreçleri' tekrar gündeme getirilebilir. Hatırlanacağı üzere, toplumsal yaşantının diyalektik seyri, her toplumun değiştiğini, bu değişimin hızında ve yoğunluğunda birtakım toplumsal kontrol mekanizmalarının etkisinin olduğunu varsaymamızı sağlıyordu. Beck'e göre, modern toplumlarda sosyal değişimin önündeki en etkili bariyerlerden birisi (hatta en etkili), bireylerin ait olduğu sosyal sınıf ve bu sınıfın değerleriydi. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan risk toplumundaysa, bilhassa küreselleşme ve sosyo-ekonomik yaşantının sınıflar üstü bir hamle ile yer küre ölçeğinde ortak kalıplar sunması, toplumsal değişime ayak direyen yapıların git gide güç kaybetmesine sebep olmaktadır. Kavramın isminden de anlaşılabilir üzere, toplumsal yaşantının riskler üzerine kurulu olması ve bu risklerin küresel dünyanın çekici (ve ortak) unsurları ile bir araya gelmesi, toplumsal kontrol süreçlerinde ve bizzat bu olguda derin bir dönüşümü hazırlamaktadır. Risk toplumun açılanması ile toplumsal değişim ve toplumsal kontrol mekanizmalarının geç modern dönemdeki akıbeti daha net bir şekilde ortaya konabilir.

2.ULRICH BECK VE RİSK TOPLUMU

En genel ve anonim tanımıyla risk, belli bir avantajı yakalamak pahasına diğer bazı edimlerden vazgeçmek ya da bu uğurda zarara uğramayı göze almaktır. Benzer şekilde risk, bazı problemlerle ve külfetlerle karşılaşmak mutlak olsa da, daha önemli bir kazanım amacıyla kişinin belki de kendisini zor durumda bırakacak bir pozisyon almasını ifade eder. Beck'in ifadesiyle "riskler tabiatları gereği öngörüyle, henüz meydana gelmemiş olan ancak tehdit eden tahribatlarla alakalıdır ve bu tahribatlar zaten bugün bu anlamda gerçektir" (2011: 45). Bu durumda, riskin -mevcut çalışmada ele alınacağı şekliyle- toplumsal boyutta da çeşitli karşılıkları mevcuttur. Yine Beck'in (2011: 45) ifadesiyle "risk argümanının asıl sosyal itici gücü, geleceğin öngörülen tehlikelerinde yatmaktadır. Bu riskler meydana geldikleri yerlerde, sonrasında harekete geçmeyi fiilen

imkânsız kılacak çapta tahribat anlamına gelirler”. Bu noktada Beck’in üzerinde durduğu husus, bireyin ait olduğu toplumsal çevreyi ve bu çevrede oluşan riskleri tam manada kontrol edememesi sonucu oluşan durumlardır. Bu açıdan risk, aslında ‘cesaret isteyen’ yahut ‘garantici’ olarak adlandırılabilir. Bireylere göz kırpmayan bir süreçtir. Toplumumuza mal olmuş “azıcık aşım belâsız başım” düşüncesi ve bu düşüncüyü taşıyan bireylerin riski tercih etmeyen veriler sunduğu iddia edilebilir. Öte yandan, bu tür tercih ve algılara sahip insanlar kendilerini, dezavantajlı bir konuma sokacak fakat sonu daha kazanımlı olması ihtimali olan ortamlardan ve zeminlerden sakınırlar.

Çalışmanın kavramsal çerçevesine tekrar dönülecek olursa, Beck’in risk toplumu argümanını kurguladığı nokta, modern sonrası dönemi ya da Marksist literatürdeki şekliyle ‘sınıfsal aidiyet mekanizmalarının aşındığı’ bir sosyo-ekonomik alanı kapsamaktadır. Beck, eserinin temel argümanlarından birisi olarak, modern kapitalist dönemde oluşan sınıfların belirli bir ekonomik seviye, kültürel birikim, hedefler ve beklentiler üzerine kurulu olduğunu iddia eder. Sınırları büyük ölçüde çizili olan sosyal sınıflar, mensuplarına belirli düşünme, harcama, üretim, vb. kalıplar sunmaktadır. Beck bu duruma daha geniş bir perspektiften yaklaşır: “Marx ya da Weber’in kullandığı en geniş anlamlarıyla ‘sanayi toplumu’ ya da ‘sınıflı toplum’ kavramları, toplumsal olarak üretilen servetin nasıl olup da toplumsal açıdan eşitsiz ve aynı zamanda ‘meşru’ bir şekilde bölüşülebildiği sorusu etrafında dönüyordu” (2011: 22). Bu noktada meşruiyeti sağlayan unsur, çalışmanın da temel konularından birisi olan ‘toplumsal kontrol mekanizmaları’ ve bu mekanizmaların sınıflar özelinde bulunduğu eylemsel ya da algısal karşılıklardır. Dolayısıyla, sınıfsal aidiyetin bireyler özelinde hakim olduğu modern toplumda meydana gelen sorunların çözümü, bizzat sosyal sınıfta tarihsel olarak konumlanmış refleksler, tepkiler ve toplumsal kontrol mekanizmaları aracılığıyla sağlanmaktaydı. Ancak Beck’in perspektifiyle, modern sonrası dönemde ortaya çıkan yoğun teknolojik, sosyal ve ekonomik değişimler sonucu, bireylerin sınıfsal aidiyetlerinde derin bir aşınma ortaya çıkmıştır. Fakat hiç vakit kaybetmeden belirtmelidir ki Beck, bu aşınma sonucunda ‘sınıflı toplum yapısının ortadan kalktığına’ yönelik bir iddiada bulunmamaktadır. Bunun yerine, küreselleşen ve karmaşıklaşan geç modern (ya da postmodern) toplumda, bireyi çevreleyen yahut toplumsal problemlere çare olan sosyal kontrol mekanizmalarının artık ‘sınıfsal değerlerin’ referansında olmadığını iddia etmektedir. Bu

konuda Beck'in şu ifadeleri, yukarıdaki iddiayı tamamlayıcı niteliktedir: “burada su yüzüne çıkan sorunların üstesinden -19. Yüzyıl'da olduğu gibi- fazla üretim, yeniden bölüşüm ve sosyal güvencelerin tahkimi vs. yoluyla gelinemez, bilakis bu ya doğrudan ve yekpare bir 'karşı-yorum politikası' ya da egemen modernleşme paradigmasının esaslı bir şekilde zihniyet değişikliğine uğraması ve yeniden programlanmasını gerektirir” (2011: 76). Bu gerekliliğin kaynağı da, geç modern ya da postmodern olarak adlandırılan dönemde oluşan toplumsal problemlerin ve buna mukabil olarak risk yönetimindeki metotların da farklılaşmasıdır. Genel kabulden farklı olarak, asıl ve yoğun manada bireyselleşmenin artış göstermesi, geç modern dönemde yaygınlık kazanmıştır ve bu da yukarıda bahsedilen metotların oluşumunda etkilidir. Beck'in ifadesiyle, “aile, komşuluk, hatta dostluk ve ayrıca bölgesel bir kültüre ve toprağa bağlılık bireysel hareketlilikle ve emek piyasasının gerektirdiği hareketli bireyle çelişir” (2011: 132). Küreselleşmenin temel mottolarından birisi olan hareketlilik (mobility), risk toplumunun temel süreçlerinden birisi olarak ortaya çıkar. Bu sürekli hareket hali, yukarıdaki geleneksel ve sınıfsal kalıpları biteviye aşındırmaya devam eder. Sonuç olarak, bireysel aidiyet ve kimlik yepyeni boyutlar kazanmaya başlamaktadır: “aslında insanlar kendi sosyal kimliklerini seçmek ve değiştirmek zorundalar, üstelik bunu yaparken risk alıyorlar. Bu bakımdan bireyselleşme, yaşam tarzlarının ve yaşamın biçimlerinin çeşitlenmesi ve farklılaşması anlamına büyük grup toplumlarının geleneksel kategorilerinin ardındaki düşüncenin esaslarının -yani sosyal sınıflar, zümreler ve toplumsal tabakaların- geçersizleşmesine yol açıyor” (2011: 133). Buraya kadarki ifadeler ve argümanlara göre, Marxist bağlamda bir sınıfsal aidiyeti öngörmeyen risk toplumunda, birey yaşanan ve yaşanması muhtemel problemler karşısında kendi başına kalmakta, dahil olduğu grup dinamiklerindeki 'telafi' ve 'kontrol' mekanizmaları yetersiz hale gelmektedir. Bu sebeple, geleneksel yaşamda ya da belirli bir toplumsal sınıfta hemen her bireyin paylaştığı “ihtiyaç ortaklığının yerini”, risk toplumunda -paradigmal bir dönüşümle- “endişe ortaklığı alır” (Beck, 2011: 71). Beck, risk toplumunda sınıfsal aidiyetin ya da toplumsal geleneklerin tahribatına ve bireyin kendi başına kalmışlığına dair daha çeşitli örneklerle de gider. Eserin bir bölümünde geçen şu ifade dikkat çekicidir: “bir taraftan, algı biçimleri özelleşir ve aynı zamanda -zaman ekseninde düşünüldüğünde- tarihdışı hale gelirler. Çocuklar, bırakın büyükanne ve büyükbabalarının, artık ebeveynlerinin bile yaşam bağlarını bilmezler” (2011: 204). Anne ve babaya karşı dahi gelişen

'yabancılaşma' duygusu, gerçek manada bir yalnız kalma halidir. Mesleki yaşantıdaki riskler, evlilik süreçleri, çocuk bakımı, maddi yoksunluklar ve bir yandan da ihtiyaçların arttığı düşüncesi, mobilite, vb. durumlar, yukarıda değinilen endişe ortaklığının ve (isteyerek ya da istemeyerek de olsa) grup/sınıf kontrolünden bağımsızlaşmanın birer sebebidir. Beck bu durumu şöyle açıklar: "risk toplumunda geçmiş, geleceği belirleme gücünden yoksun kalır. Bugünün yerini gelecek alır; böylece var olmayan, kurgulanmış ve hayali bir şey olarak, mevcut deneyimin ve edimin 'nedeni' olur (2011: 45).

Ulrich Beck, bu türden bir risk ortamının geç modern dünyada neredeyse tüm toplumlara yayılmış olduğunu ifade eder. Her bir birey, aslında risk toplumunun 'tezgâhından geçmektedir'. Riskin ortaya çıktığı ilk alanlardan bir tanesi eğitim ve sosyal dâhil olma (inclusion) ya da dışlanma (exclusion) sürecidir. Eğitim süreçleri geç modern dönemde git gide karmaşık bir yapıya evirilmekte; eğitim, ihtiyaçlar hiyerarşisi içinde bir üst kademeye dâhil olmakta ve daha da önemlisi eğitim süreçleri 'hayat boyu' (lifelong) bir hal almaktadır. Ayrıca Beck'in ifadesiyle "okullulaşma arttıkça geleneksel yönelimler, düşünme biçimleri ve yaşam tarzları yeniden şekillenerek yerlerini evrensel öğrenme ve öğretme biçimlerine, ayrıca evrensel bilgi ve dil biçimlerine bırakırlar" (2011: 142). Artık küresel olarak ifade edilen bir yaşam alanında bireyler, kendi doğup büyüdüğü çevrenin eğitim, kazanım, düşünme ve üretme yollarını terk etmek durumundadır. Ortaya çıkan bu sonuç, risk toplumundan eğitim olgusuyla git gide entegre hale gelen ve bireyin toplumsal varoluşunun temeline yerleşen iş yaşamını da ilgilendirir. Hayat boyu öğrenme ve güncel eğitim süreçleri, tatmin edici bir meslek yaşantısının hem bir ön koşulu hem de sürekli bir gereksinimi olmaktadır. Fakat risk toplumunun bireysel ve mesleki yaşamda kendisini gösterdiği temel alan, bahsedilen 'eğitimde evrenselleşme' sürecinin bizzat kendisi değildir. Bu durum, olsa olsa risk toplumunun potansiyel bir beklentisi ya da getirisi olabilir. Fakat risk toplumunun gerçek manada risk olgusunu ve gerçeğini gündeme taşıdığı nokta, tüm bu eğitim süreçlerine, kişisel gelişime, küresel yönelimli pratiklere rağmen bireylerin tatmin edici bir iş bulma ve bu işte kalıcı olma ihtimallerinin çok da yüksek olmamasıdır. Kısaca hatırlamak gerekirse, en üst düzey eğitim olan doktora derecesine sahip olan bir birey, yaklaşık 25 yıl boyunca eğitim görmektedir. Bu, belki de geleneksel dönemde bir insan hayatı süresine tekabül etmektedir. Eğitimin ücretsiz olmadığı ülkelerde bu 25 yıl, 'her şey

dâhil' belki de yüz binlerce Liraya/Euro'ya bedel olabilmektedir. Üstelik bireyin harcadığı çaba, beklentiler ve içinde bulunduğu ruh hali de bu maliyeti manevi boyutta arttırır niteliktedir. Gel gelelim, yüksek lisans ya da doktora derecesinde bir eğitim düzeyine sahip olup, kendisini alanında fazlasıyla yetiştirmiş ve bu uzun öğrencilik hayatı boyunca çeşitli stajlardan ya da gönüllü işlerden (volunteer job) geçmiş bireylerin onlarca yıl hayalini kurdukları işe ya da maaşa kavuşabilmeleri sanıldığı kadar kolay değildir. Gerek mevcut küresel ekonomik krizler, gerek ülkeler bazındaki ekonomik durgunluk ve istihdam ve yatırım problemleri sonucunda, yıllara yayılmış bu risk süreci, bireylere kimi zaman işsizlik olarak da dönebilmekte ya da her an işsiz kalabileceği bir iş ortamı sunabilmektedir.

3.RİSK TOPLUMU VE TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMALARININ AŞINMASI ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER

Bu nokta, tam da bireysel ve toplumsal travmanın baş gösterdiği ve aynı zamanda bireyi çevreleyen toplumsal kontrol mekanizmalarının gerçek manada aşınmaya başladığı noktadır. Önceden geleneğe ve Beck'in genelde ele aldığı şekliyle sınıfsal parametrelere bağlı olarak tahakkümünü hissettiren ve bireylerin sosyal aidiyetlerini belirleyen kontrol mekanizmaları, artık eskisi kadar güçlü olamamaktadır. Zira bireyin sosyal aidiyetinin de kişisel refahının da ailevi yaşantısının da yolu toplumsal otoriteye itaatten değil daha fazla eğitim alabilmekten, kazanabilmekten, risk alıp kazanç elde edebilmekten geçmektedir. Risk toplumu, aslında Van Loon'un da belirttiği gibi (2003: 26) yeni türden bir "yabancılaşmış" bireyin sahne aldığı toplum olarak okunabilir. Modern dönemin sınıflı toplumdaki bireyi kendi emeğine yabancıyken, geç modern dönemin bireyi hem emeğine, hem geçmişine, hem bugününe, hem de aile ve akrabalarına yabancı kalmakta, kendisini (bürokrasi dahil olmak üzere) sosyal kontrol mekanizmalarının dilini öğrenmeye itecek ya da bu dili bireysel ve toplumsal yaşantısında uygulamaya sevk edecek bağları yitirmektedir. Zira risk toplumunda, müştereken paylaşılan temel duygular dönüşüme uğramıştır. Beck'in ifadesini tekrar hatırlamak gerekirse, risk toplumunda "ihtiyaç ortaklığının yerini endişe ortaklığı" almıştır (2011: 71). Tam da bu sebeple, bireyleri ortak ihtiyaçların tatminine yönlendirecek toplumsal kontrol mekanizmaları etkisini yitirmiş, herkesi tehdit altında tutan ve herkesin kendi başına mücadele etmek zorunda olduğu 'endişe' ortaklığı daha görünür bir hale gelmiştir.

Toplumsal kontrol mekanizmalarının, yukarıdaki süreçler ışığında aşındığı gerçeğini kabul ettikten sonra, bunun hangi yollarla

gerçekleştiğine dair bir analize gidilebilir. Siber dünya, iş yaşamı ve gündelik hayat, toplumsal kontrol mekanizmalarının aşındığını ayan beyan gösteren birçok örneğe sahiptir. Üstelik bu aşınma hali, yukarıda bahsedilen üç alanın da birbiriyle olan ilişkilerinde açığa çıkabilir.

Siber alem, belirli bir web tarayıcısı ya da günümüzde çok popüler hale gelen sosyal medya uygulamaları sonucu, bireylerin bilgi alma, bilgi verme, iletişim kurma, ticaret yapma gibi ihtiyaç ve pratiklerinin anlık olarak yürütüldüğü bir alandır. Bu anlık işlemler, genel itibarıyla bireylere birçok kişisel yetki sunsa da, sorumluluk konusunda çok da belirgin çizgilere sahip değildir. Fiziki dünyadaki eylem ve söylemlerinin hukuk ve gelenek çerçevesinde bir karşılığı olan bireyler, siber alemde görece daha özgür olabilmekte, bu özgürlük anlayışı da birçok durumda “kontrol dışı” hale gelebilmektedir. İnternetin küresel bir hal alması, yasakları çığnemenin ve kuralsızlıkların da küresel bir hal alması sonucunu doğurmuştur. Hukuki ve sosyal (ve tabii ki fiziksel) açıdan kontrol edilemeyen internet dünyası, yeni yeni suçları doğurmakta, insanlar dijital dolandırıcıların kurbanları olmaktadır. Suç teşkil etmeyen fakat toplumsal kontrolün zayıfladığını gösteren diğer birçok unsur da internet kanalıyla açığa çıkmaktadır. Daha çocuk yaştan itibaren bireyler, Chat odaları, farklı ‘Messenger’lar, sahte sosyal medya profilleri, vb. kanallar aracılığıyla, toplumca onaylanan ilişki tarzlarının ötesine geçecek ilişkilere sahip olmaktadır. Üstelik siber alemin zaman ve mekan tanımazlığı vesilesiyle bu durum, daha geniş kitlelere yayılabilmektedir. Kitlenin sayısı arttıkça da, kontrolün zaten düşük olan ihtimali neredeyse imkansız hale gelmektedir. Sonuç olarak, ergenlik çağından itibaren sosyal medyadaki arkadaş sayısı fiziki dünyadaki arkadaş sayısından kat be kat fazla olan, onlarca farklı siteye üye olup gün içerisinde sanal dünyada çok daha fazla zaman geçiren ve burada yaşadığı tatmini fiziki dünyada yaşayamayan bireyler yetişmektedir. Sanal alemin –yine bürokrasi dahil olmak üzere- toplumsal kontrol mekanizmalarından neredeyse tamamen azade oluşu, geleneksel ve sınıfsal değerlerin zaten etki etmediği bireyleri bu alana daha çok çekmektedir. Bu da kısır bir döngü halinde fiziki dünyada var olan toplumsal kontrol mekanizmalarının da aşınmasına sebep olmaktadır. Bu durum, çok küçük bir örnekle somutlaştırılabilir. Sosyal medyada kullandığı jargonu ve ifade biçimlerini gündelik hayatta kullanan bir genç, aile büyükleri tarafından garipsendiğini anladığı anda bu çevreye git gide uzaklaşma eğilimi taşımaktadır. Bu uzaklaşma hali, toplumsal

kontrol mekanizmalarının da bireyler üzerinden zayıflaması sonucunu doğurmaktadır.

Toplumsal kontrol mekanizmalarının aşındığını açık ettiği düşünülen ikinci bir alansa, iş ve meslek yaşantısıdır. Yukarıda özetlenen sosyal dahil olma sürecinin yani toplumca kabul görme halinin eğitim ve meslek yaşamının yolundan geçmesi, risk toplumunda alınacak eğitim ve kazanılacak bir iş için, eski türden toplumsal kontrol süreçlerine olan itimadın aşınmasına sebep olmaktadır. Hobbes'taki 'insanın insanın kurdu olması hali', risk toplumunda bir 'Leviathan' tarafından dizginlenememektedir. Önceden devlet erkini temsil eden, Beck'e göre modern toplumlarda sosyal sınıflarda somutlaşan Leviathan canavarı, risk toplumunda olsa olsa mitolojik bir fantazyadır. Bu sebeple, bilhassa özel sektördeki iş görüşmeleri daha çetin geçmekte, yoğun ve rekabetçi çalışma ortamı bireyleri stratejik pozisyon almaya sevk etmekte hatta kariyer basamaklarını yükselmenin temel yolu, kimi durumlarda bir başkasını ezmekten geçmekte fakat 'muazzam kişisel gelişime' rağmen mesleki güvence artık yok olmaktadır. İş yaşamına dair yaşanan bu öngörülmezlik, git gide toplumsal alanda da etkisini hissettirmeye başlamıştır.

İş ve meslek yaşamında meydana gelen karmaşık süreçler ile, bireylerin gündelik hayatında ciddi yer edinmeye başlayan siber dünyada meydana gelen bu dönüşüm ve hız, bir yandan da hukuk alanındaki bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Sürekli değişen iş kanunları, internet suçlarında yaşanan belirsizlik ve hukuki yaptırımların siber alan özelinde tam manada açıklanmış olmayışı, kimi durumlarda hukuk olgusuna yönelik şüpheli yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Zira profesyonel bir alan olup işin uzmanları tarafından icra edilen hukuk, bu karmaşıklığına ilaveten artık risk toplumunun karmaşasını bünyesinde barındırmaktadır. Bu da daha uzun süren davaları, kimi durumlarda hak mahrumiyetlerini ve mağduriyetleri doğurmaktadır. Hukuk bürokrasisi dolayısıyla hak aramanın bile ciddi masraflar gerektirmesi ve profesyonel hizmete duyulan ihtiyaç (Pearce vd., 2000), bireylerin bu temel sosyal kontrol mekanizmasına olan inancını sarsabilmektedir. Kısa ve güncel bir örnekle tamamlamak gerekirse, yüz yüze iletişimin sürdürüldüğü gündelik hayatta bireyler arası davranışları belirleyen normlar, sanal ortamda varlığını daha az hissettirebilmektedir. Bununla birlikte, sanal ortamdaki kişiler ya da kurumlar arası iletişimin hukuki arka planının net olmaması da, risk toplumunun bireyler özelinde yarattığı tehditlerden birisidir. Bugün

sosyal medya üzerinden bireylerin ya da kurumların özel ya da tüzeli şahıslarına yapılan karalamalar gazetelerden ya da bizzat sosyal medyadan takip edilebilir. Hukuk, bireyleri bu türden bir risk alanından tam manasıyla soyutlayacak bir çözümü henüz üretilmiş değildir. Bunun diğer bir anlamı da, ilk bölümde ele alınan ‘cezalandırma’ sürecinin de risk toplumunda belirsiz ve etkisiz bir yapıya doğru evirilmekte olduğudur.

Mevcut bölümde ele alınmasında karar kılınan bu iki temel alan -siber alan ve mesleki yaşam- (ve bunların hukuk kurumu ile olan bağlantıları), risk toplumunda sosyal kontrol mekanizmalarının aşılmağa olduğuna dair en basit örnekleri ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan manzara da, Beck’in küresel manada risk toplumunun sonuçlarına dair çizdiği çerçeveyi tam manasıyla yansıtabilmektedir: “Mahalsizleşme, Hesaplanamazlık, Telafi Edilemezlik” (Beck, 2011: 357). Risk toplumundaki siber alan ve iş yaşantısı, bir açıdan Deleuze ve Guattari’nin (2014) ele aldığı yersiz yurtsuzlaşma sürecini hatırlatırcasına mahalsizleşme olgusunu belirgin kılmakta, modernitenin övünç kaynaklarından olan ‘hesaplanılabilirliği’ geçersiz hale getirmekte ve riskin beklenen bir sonucu olarak yaşanan kayıpların ‘telafi edilebilirliğini’ yok etmektedir. Çalışmanın temel ayaklarından birisi olan ‘toplumsal kontrol’ de bu yolla aşınan bir süreç haline gelmektedir. Daha iddialı bir söylemle, yersiz yurtsuzlaşma ya da mahalsizleşme, buna ilaveten hesaplanamazlık ve telafi edilemezlik, sosyal kontrolü neredeyse birçok durumda geçersiz kılmaktadır.

Sonuç olarak, iş yaşantısı, sosyal medya ve hukuk alanında ortaya çıkan bu gelişmeler, modern dönemin toplumsal kontrol mekanizmalarının işlerliğini yitirdiğini de dolaylı olarak tebliğ etmektedir. Kısaca listelemek gerekirse;

- Küreselleşme süreci ve bu süreç sonrası ortaya çıkan bir takım gelişmeler, ulus devletin bireyler üzerindeki tahakkümünü kırmaktadır.

- Önceden sosyo-ekonomik hayatın çerçevesini çizen bürokrasi, risk toplumunun konuşulduğu dönemde ortaya çıkan gelişmeler karşısında ‘kırık bir demir kafese’ dönüşmektedir.

- İş yaşamı, daha fazla risk alınması gereken ve yaşam boyu öğrenme/gelişme sloganının benimsenmesinin zorunlu olduğu bir yapıya bürünmektedir. Bu da, bireylerin her an işini kaybedebilme ihtimalinin olduğu bir piyasa ortamında, ayakta kalabilmek için ciddi bir rekabet ve riskle yüz yüze kalması anlamına gelmektedir.

• Siber dünya, belirsizlik ve kontrolsüzlük olgularının hakim olduğu bir mecra haline gelerek bireyleri korumasız bir zemine çekmektedir.

• Hukuk olgusu, bu hızlı toplumsal değişme süreci karşısında kimi noktalarda güvenilirliğini kaybetmektedir.

• Sonuç olarak, toplumsal değişime ayak direme refleksi gösteren toplumsal kontrol mekanizmaları, küresel risk toplumunun teknolojik ve ekonomik getirileri ve götürüleri karşısında 'gerileme' temelli bir dönüşüme uğramaktadır.

Oluşan tüm bu gelişmeler, çalışmanın temel iddiası olarak, toplumsal kontrol mekanizmalarının –her bir toplum için farklı boyut ve nitelikte olmak üzere- artık aşındığını hatta yok olmaya doğru gittiğini göstermektedir. Geleneğin zaten yittiği bir dünyada, bürokrasi ve hukuk mekanizmasının da aşınmaya uğraması ile birlikte risk olgusu yeryüzünde daha fazla etkinliğini hissettirmektedir. Beck'in bahsettiği 'ihtiyaç ortaklığının yerini endişe ortaklığının alması' hali, risklerin beslendiği kaynağı ve sonuçlarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, hesaplanamazlık ve telafi edilemezlik, riskleri; sonuçları ve muhtemel kazanımları açısından toplumsal kontrol mekanizmalarının aleyhine konumlandırmaktadır. Risk toplumu ile toplumsal kontrol mekanizmalarının işlerliği arasındaki bu negatif korelasyon, her daim yeniden üretilen bir kısır döngü halini almaktadır. Bu korelasyonun derinliği ve gelinen nokta göstermektedir ki, risk toplumu aslında bir "sosyal kontrolsüzlük" toplumdur. Filozofların 'toplum sözleşmesi' olarak nitelediği durum, geç modern toplumlarda cılız kalmaktadır. Toplumsal değişimse, risk toplumunun gücünü yitiren kontrol mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda daha karmaşık ve yönetilmesi zor bir hale gelmektedir. Son olarak, risklerin kontrole çok daha fazla galebe çaldığı bir dünyada bireyler, sosyal düzene karşı geldiği takdirde modern ya da geleneksel dönemde olduğu gibi bir baskı hissetmemektedir.

SONUÇ

Beck, yaşadığı Amerikan toplumu özelinde kurguladığı kavramsallaştırması ile, risk toplumun gelişini kimi parametreler üzerinden açıklığa kavuşturmuştur. Beck'in 'Marksist' olarak nitelenebilecek olan kavramsallaştırmasına temel teşkil eden husus, modern dönemdeki toplumsal sınıfların mensuplarına sağladığı bazı sınırlılıklar olduğu fakat karmaşıklaşan geç modern toplumlarda bireylerin sınıfsal aidiyetlerini yitirmesiyle bu sınırlılıkların da yitip gittiğidir. Bu yok oluş, bireyi toplum ve ötekiler karşısında

savunmasız bir hale sokmakta, risk olgusunu bireyin gündemine daha da sokmaktadır. Artık toplumsal aidiyetin tesisi, ortaya çıkan bu riskleri başarıyla atlatabilmek ve bizzat risk alarak 'başarıya ulaşmakla' mümkün olmaktadır. Bu noktada toplumsal kontrol mekanizmaları, yani Beck'in belirttiği şekliyle sınıf aidiyeti ve bu aidiyeti besleyen sınırlılıklar artık eski gücünü koruyamamaktadır. Her bir toplumda farklı ölçeklerde gözlenebilecek bu erime hali, birtakım gelişmelerle daha görünür olmaktadır. Küreselleşme ve mobilite, eğitimin ve iş yaşamının karmaşıklaşması, siber alem ve hukuk mekanizmasında meydana gelen aşınma, mevcut deneme niteliğindeki çalışmada üzerinde durulan alanlardan sadece birkaçıdır. Bu alanların bireysel yaşamları daha yoğun bir şekilde etkisi altına alması sonucu riskler de daha görünür ve etkin hale gelmekte, toplumsal kontrol mekanizmaları bu etkinlik ve yoğunluk sonucu biteviye aşınmaktadır. Sosyal bilimsel bir sorumluluk olarak, bu aşınmanın ne şekilde ya da hangi kanallardan telafi edilebileceği mutlak surette tartışmaya açılmalıdır. Mevcut çalışmanın bir önerisi olarak, politika uygulayıcılar ve sivil toplum unsurları yeni türden emniyet sübaplarını (Coser ,1956) devreye sokmak için çağın gelişmelerini ve buldukları toplumun iç dinamiklerini devreye sokmak için inisiyatif almalıdır. Zira risk toplumu kavramsallaştırması her ne kadar Marksist bir perspektifle sınırlansa da, günümüzde varlığını sürdüren ve geçmişte bireylerinin Marxist bağlamda sınıfsal aidiyeti tecrübe etmemiş toplumlar¹ da risk toplumundan nasibini almaktadır. Bu da, sosyal kontrolü sağlamaya ve aynı zamanda gündelik hayatın karmaşasında gerginleşen bireylerin kişisel beklentilerini tatmin etmeye yönelik nasıl tedbirler alınabileceği, hangi kurum ve kanalların devreye sokulabileceği vb. soruların açıkça tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Aydın, M. (2015). *Değişim Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

¹ Çalışmanın sonunda belirtilmesi gereken önemli bir husus da, risk toplumu kavramına dair yapılan en genel eleştirilerden birisinin, kavramın modern toplumların tamamına yönelik öngördüğü 'sınıflı toplum tecrübesi' ile alakalı olmasıdır. Beck'in risk toplumu olarak ortaya koyduğu şey, aslında onun sanayi toplumlarında var olduğunu iddia ettiği 'sınıf bilinci' ve 'sınıf dinamiğinin' yok olmasıyla boşlukta kalan bir toplum modelidir. Öncelikle, modernite ile birlikte Batı'da ortaya çıkan sanayi toplumlarının mutlak surette bir sınıflı toplum yapısı içerdiği iddiası bilimsellikten ziyade ideolojik bir arka plana sahiptir. Öte yandan, böylesine bir ideolojik çıkarım kabul edilecek olsa dahi, Beck'in risk toplumunun sonuçlarına dair çizdiği çerçeve göstermektedir ki, Batılı olmayan ve Beck'in muhtemelen 'sınıflı' olarak adlandırmayacağı toplumlar dahi Batılı toplumlardakinin benzeri riskleri tecrübe etmektedir.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Cevizci, A. (2001). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi.

Coser, L. (1956). *The Functions of Social Conflict*, New York: The Free Press.

Delanty, G. (2000). The Foundations of Social Theory. In *The Blackwell Companion to Social Theory*, Ed: Bryan Turner, 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 21-46.

Deleuze, G. & Guattari, F. (2014). *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni-1* (2. Baskı), Çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (2. Baskı), Çev. Enver Aytekin, Ankara: Sosyal Yayınları.

Durkheim, E. (1997). *The Division of Labour in Society*, New York : The Free Press.

Eroğlu, C. (1967). "Toplumsal Araştırmalarda Diyalektik Yöntem", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 283-301.

Hobbes, T. (2015). *Leviathan* (13. Baskı), Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Innes, M. (2003). *Understanding Social Control (Crime and Punishment)*, Maidenhead: Open University Press.

Mertz, G. (2013). *Max Weber's Theory of Bureaucracy and its Negative Consequences*, Norderstedt: Verlag.

Van Loon, J. (2003). *Risk and Technological Culture: Towards a Sociology of Virulence*, London: Routledge.

Pearce, J. L., Brancycki, I. and Bigley, G. A. (2000). "Insufficient Bureaucracy: Trust and Commitment in Particularistic Organizations", *Organization Science*, 11 (2), 148-162.

Roth, M. P. (2011). *Crime and Punishment: A History of Criminal Justice* (2nd Edition), Belmont CA: Wadsworth, Cengage Learning.

Weber, M. (1994). *Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite* (6. Baskı), Çev. Bahadır Akın, Ankara: Adres Yayınları